

C.G. Jung in gesprek

“Geroepen en ook ongeroepen, God zal er zijn”

Een interview voor Radio Zürich, 31 juni 1960, met Georg Gester*

G. (Georg Gester): Steeds weer, professor Jung, word ik getroffen door het opschrift dat boven de deur van uw huis is ingemetseld: “Vocatus atque non vocatus deus aderit”-geroepen en ook ongeroepen, God zal er zijn. Ik geloof dat het om een orakelspreuk gaat.

J. (C.G. Jung): Ja, het gaat om een spreuk van het orakel van Delphi. Toen de Lacedemoniërs [Spartanen] oorlog wilden voeren tegen de Atheners, hebben zij het orakel geraadpleegd, en dit heeft het orakel geantwoord: dat de God erbij zal zijn – ‘aderit’.

G. Mag ik vragen waarom juist deze spreuk boven uw huisdeur staat?

J. Ja [*Jung lacht*], dat is een nogal ingewikkeld verhaal. Ik heb nu eenmaal ervaren dat zogenaamde religieuze fenomeen, dat die overal voorkomen, of dat nu opzet is of niet. In feite is er alleen een noodsituatie nodig, een serieuze noodsituatie, en zie je dat zich religieuze uitspraken aandienen. Bijvoorbeeld als je heel verbaasd of verrast bent, dan zegt een iedereen immers, ook zij die niet eens in God geloven, : ‘O God!’ of ‘Bij God...’. Dat zijn onwillekeurige uitingen van religieuze aard, want men gebruikt de naam van God.

G. Moeten we hier het begrip ‘religieus’ niet wat nader definiëren, ofwel het zo definiëren, zoals u het zojuist heeft gebruikt?

J. Ja, dat moet wat nader worden gedefinieerd.

G. Ik denk alleen: u zegt: ‘God’, - maar het zou natuurlijk ook om een afgod kunnen gaan.

J. Ja, het kan natuurlijk van alles en nog wat zijn, nietwaar, het kan ook alleen maar een woord zijn, maar dan hoort het toch binnen de kring van het religieuze. Neem bijvoorbeeld alle religieuze fenomenen, waarbij het niet gaat om zuiver kerkelijke rituelen: die hebben te maken met emoties. Daarom ook treden deze religieuze manifestaties voornamelijk op momenten op, waar – zoals gezegd – sprake is van een noodsituatie, of van een heel emotionele toestand.

G. Hoort bij het begrip van het religieuze, zoals u het nu definieert, ook niet het begrip ‘zinnig’? Ik bedoel, laten we zeggen: datgene wat het ik vanuit het onbewuste – want daar gaat het toch om – overkomt, dat moet zinnig zijn, wellicht niet op dat moment zelf, en niet wat betreft de beperkte horizon van het ik, maar toch in ruimere zin, voor de totale persoonlijkheid.

J. Ja, dat is zo. Het begrip ‘archetype’, waarvan hier sprake is, dat is zoals dat heet **numineus**. Dat wil zeggen: het heeft in zekere zin een overweldigende kracht. Het is op zich emotioneel. Zo’n archetype, zoals bijvoorbeeld het begrip van een god of van een bovennatuurlijke macht, komt nu eenmaal naar voren in hoogst emotionele situaties. Nemen we aan dat er een

situatie is – bijvoorbeeld: paniek – waarin iemand geen verweer heeft tegen zijn angst, dan zal hij wellicht een schietgebedje doen. Hij zal dan terugkeren tot een opvatting, die hij ooit vroeger heeft gehad. Maar dat gebeurt dan volstrekt spontaan, zonder enig voorafgaand overleg. Het dringt zich gewoon aan hem op. Zo gaat het ook als er iets gebeurt dat een overweldigend effect heeft, er ontstaat dan in ons een antwoord op dit overweldigende. Dat betekent dat situaties waarin een mens zich de mindere voelt, heel vaak aanleiding geven tot religieuze fenomenen, dat men dan, zonder het te willen, plotseling weer in deze [religieuze] vormen – je kunt niet zeggen “terugvalt”, maar deze vormen dringen zich gewoon op, zonder dat betrokkene daarover een intellectueel standpunt inneemt.

G. Mag ik hier nogmaals op het woord ‘religieus’ terugkomen. Zoals u het nu gebruikt, gaat het eigenlijk steeds weer om intrapsychische [‘*innerseelische*’] fenomenen, ik bedoel om fenomenen, waarover we bijvoorbeeld geen theoloog zouden moeten raadplegen.

J. Nee, nee, het gaat integendeel om volstrekt natuurlijke fenomenen.

G. Maar dan staat het reddende onbewuste eigenlijk in een heel bijzondere relatie tot het ik, zoals dat bijvoorbeeld de vroegere **psychologie** – of laten we zeggen: ook Freud – nooit heeft gekend.

J. Dat klopt inderdaad. Als een mens zich in een werkelijke noodsituatie bevindt, dan komt het instinct hem te hulp, dat wil zeggen: vormen van handelen of van gedrag, van voorstellen, van gevoel etc., die men instinctief noemt. Als je bijvoorbeeld wordt aangevallen, dan neem je meteen een verdedigingshouding aan. Je maakt alle noodzakelijke bewegingen, je hebt alle mogelijke voorstellingen die bij zo’n situatie horen. Hoewel zo’n situatie zich bliksemsnel kan voltrekken, is toch alles aanwezig, ligt alles gereed, omdat de mensheid sinds de oertijd steeds opnieuw dit soort situaties heeft meegemaakt. Zoals ieder ander dier heeft ook een mens instincten, dat wil zeggen [bepaalde] vormen van het handelen, van het gevoel, van voorstellen, die aangeboren zijn. Dus: ieder dier kent aanvalshoudingen, verdedigingshoudingen, het gedraagt zich dan op een heel bepaalde manier die voor de soort specifiek is – en zo ook de mens.

G. Maar dat dit ook voor de ziel geldt, is toch eigenlijk een ontdekking van ongehoorde reikwijdte.

Archetype en psyche

J. Ja, maar dat noemen we nu eenmaal psychisch. Dat noemen we psychisch, nietwaar, als iemand in een moment van gevaar bepaalde dingen zegt, bepaalde uitdrukkingen gebruik, bepaalde beelden gebruikt. Als iemand bijvoorbeeld gaat vloeken, dan gebruikt hij gewoonlijk bekende uitdrukkingen waarnaar hij niet lang hoeft te zoeken: die liggen al voor het grijpen. En zo is dus, nietwaar, de grondslag van onze bewuste psyche een systeem van geërfde instinctieve gedragswijzen, zoals dat toch overal het geval is. En dat wordt dan ‘archetype’ genoemd.

G. U heeft ooit eens gezegd dat men op dit collectieve onbewuste ‘zwent als op een zee’.

J. Ja.

G. Men bevindt zich dus als het ware in de veilige bescherming van het onbewuste.

J. Ja, dat kun je zo zeggen, nietwaar, dat in zekere zin onbewuste machten ons te hulp komen zodra het bewustzijn zich in een overweldigende situatie bevindt. Maar het kan ook zo zijn, dat het onbewuste effecten heeft die geen rechtstreekse reactie op een uiterlijke noodsituatie zijn, maar dat ze juist zelf zo'n noodsituatie opwekken.

G. Heeft u daarvan een voorbeeld?

J. Ja. Bijvoorbeeld: in alle kritieke levensfases, laten we dus zeggen in de vroege jeugd, tijdens de adolescentie, als men gaat trouwen of een beroep kiest, of ten tijde van het keerpunt in het leven, dus van het 36 e tot ongeveer het 40 e levensjaar, of tijdens de overgang bij een vrouw, of bij een man zo tussen de 50 en 60 jaar, dan kunnen er psychische situaties optreden, die men dan niet kan overzien. Nietwaar, een jonge man bijvoorbeeld kan zichzelf nog niet goed genoeg kennen, om precies te weten hoe hij eigenlijk voelt, of welk beroep hij moet kiezen. In zo'n geval, mocht dat voor hem een kwellend probleem worden, dan kunnen er dromen optreden, ofwel instinctieve reacties, die hem laten zien hoe hij eigenlijk voelt of wat hij eigenlijk zou willen doen. Als u een biografie leest of zo, dan zult u gemakkelijk voorbeelden daarvan vinden. Het 36 e levensjaar is voor heel wat mannen een heel kritiek jaar, omdat er dan een grote verandering plaatsvindt, iets waar de man zelf niets van af weet. Namelijk: de zon begint dan te dalen, en dan kan iemands wereldbeschouwing op een opmerkelijke manier gaan veranderen. Denk bijvoorbeeld aan Nietzsche: dan komt 'Zarathustra'. Of Fechner wordt een mystieke filosoof, etc.

Zelf heb ik ook ervaren hoe deze tweede levenshelft, waarvan je dan niet het flauwste vermoeden hebt, wordt ingeleid door dromen. Er treden dan vaak dromen op die bijna een soort precognities, voorspellende dromen, zijn, dromen, die voorzien hoe het in de toekomst verder gaat. Dat is echter slechts de manifestatie van de oorspronkelijke instinctieve aanleg. Iemand heeft bijvoorbeeld van het leven een speciale voorstelling die berust op de opvoeding die hij heeft gehad etc, en die voorstelling is te beperkt, maar wellicht is ze ook niet zo beperkt, maar hijzelf weet dat niet. En dan krijgt hij een droom, misschien over een veel ruimer leven, over heel andere aspecten van de wereld waaraan hij van te voren volstrekt niet gedacht heeft. En dan valt hem in: Aha, dat is een mogelijkheid. Ik heb dat zelf ook ervaren. Ik twijfelde er lange tijd aan of ik eigenlijk archeologie zou gaan studeren, of geschiedenis of iets dergelijks. En toen kreeg ik een levendige droom, of twee dromen, die mijn natuurwetenschappelijke belangstelling stimuleerden, en daardoor werd mijn bestemming in wezen: natuurwetenschap.

G. Dat is toch eigenlijk een opvatting over dromen, die volstrekt niet te rijmen valt met de opvatting van Freud. Ik denk hier aan een uitspraak van Schnitzler. Die zei ooit (waarschijnlijk in navolging van Freud): 'Dromen zijn begeertes zonder moed' - een opvatting die toch helemaal uitgaat van datgene dat voorbij is, en die niet zo naar de toekomst verwijst als wat u zegt.

Dromen als normale functies

J. Ja, ja. Mijn opvatting is in dit opzicht natuurlijk heel anders dan de oorspronkelijke opvatting van Freud, waarbij dromen voornamelijk te herleiden zijn tot onvervulde wensen, die 's nachts in zekere zin geventileerd worden. Er zijn ongetwijfeld massa's dromen die je

op die manier min of meer bevredigend kan verklaren, maar het gaat niet om de eigenlijke functie van dromen. Dromen zijn normale functies, het zijn normale gebeurtenissen, die tot het menselijk leven behoren, daarom hebben alle primitieve mensen een grote achting voor dromen. Overigens niet voor die van henzelf, maar als het stamhoofd droomt, of de medicijnman, dan betekent dat wat, omdat daar, dus onder werkelijk primitieve omstandigheden, de droom zelfs nog een sociale functie heeft. Rasmussen beschrijft bijvoorbeeld in zijn boek over de Eskimo's die binnen de poolcirkel wonen, het voorbeeld van een medicijnman aldaar, die op geleide van dromen zijn volk in de winter over het ijs van de Baffin baai heeft geleid, naar Noord-Amerika. Dat deed hij omdat de zeehonden in hun streek dat jaar waren weggebleven. En daar hebben ze ook het voedsel dat ze nodig hadden gevonden. Maar onderweg begon de helft van de stam te twijfelen, die gingen weer terug, en die zijn allemaal omgekomen, terwijl de mensen die de medicijnman de weg wees, in leven zijn gebleven.

G. Dan is er, gezien deze uitgangspunten, eigenlijk zonder meer een conclusie mogelijk: voor psychotherapeuten is het zonder meer nodig om de zieke mens, de psychisch ['seelisch'] zieke mens op een productieve manier in contact te brengen met diens onbewuste.

J. Ja, precies. De therapeut stuurt er zelfs op aan dat er een situatie gevonden wordt die voor de patiënt onoplosbaar is. Dus een situatie waarin deze moet erkennen: ik zie geen uitweg meer – en de therapeut zelf weet ook geen uitweg. Dat is namelijk een gunstige toespitsing van de situatie, want dan gaat het onbewuste functioneren. Dan komt een droom waaruit je dan een conclusie kunt trekken, iets wat je verder brengt. Dat zijn situaties, waarin inderdaad religieuze dromen optreden, of dromen van vèrreikende betekenis, dromen, die primitieve mensen de grote dromen noemen.

G. Ik zou willen zeggen dat je op grond van dit inzicht kritiek moet uitoefenen op onze cultuur.

J. Ja, dat komt ook zonder meer voor in individuele gevallen. Want mensen lijden meestal aan het feit dat ze te kortzichtige opvattingen hebben, een te beperkte horizon. Men denkt gewoon niet aan mogelijkheden die er verder nog zijn, en dan zijn er vaak dromen nodig die de mensen erop wijzen wat ze nog meer kunnen doen, of wat ze hebben nagelaten. Daardoor krijg je een heel nieuw element in de behandeling. Ik zie bijvoorbeeld heel vaak intellectuele mannen – laten we zeggen, persoonlijkheden die wetenschappelijk werk doen, en die daardoor met hun leven in conflict komen, doordat ze bijvoorbeeld het gebied van het gevoel volledig verwaarlozen, op dat gebied naïef zijn. En juist zij krijgen dan dromen, of zelfs visioenen. Ik herinner me altijd nog een heel belangrijk man, die me volledig in paniek opzocht. Hij vertelde me dat hij een visioen had gehad, en zoiets bestaat toch niet. Ik vroeg hem om zijn visioen te vertellen, en opmerkelijk genoeg was het een karakteristiek visioen zoals ook de oude alchemisten die hadden. Ik heb toen een vierhonderd jaar oud boek uit mijn kast gehaald, en de betreffende afbeelding opgezocht. Die hield ik hem voor: 'Kijk eens hier, dat is uw visioen. U bent niet van de mensheid vervreemd geraakt door uw visioen – u weet alleen niet, dat u zelf ook een mens bent.'

G. Toen ik u eerder naar kritiek op onze cultuur vroeg, bedoelde ik eigenlijk niet een individueel geval, maar bijvoorbeeld, zoals we dat zo mooi zeggen, 'onze tijd'. Ik denk dat er toch vroeger eeuwen waren, waarin de relatie van een mens met zijn onbewuste dankzij verschillende middelaars en contactmogelijkheden oneindig veel levendiger was dan heden ten dage.

J. Ja, dat staat vast. Eigenlijk pas in de negentiende eeuw heeft men met deze traditie gebroken, men is steeds meer intellectualistisch geworden, zodat talloze vitaal noodzakelijke dingen in wezen overboord zijn gezet. Dus als je nu bedenkt wat voor een crisis van het christendom we thans doormaken, dan betekent dat simpelweg: men is zich niet langer bewust van de noodzaak daarvan. Men weet niet langer waar het christendom toe dient. Vroeger wist men het wel – in zekere zin. Natuurlijk had men het geloof, maar dat was gebaseerd op het feit dat men dat zonder meer *satisfactory* [bevredigend] vond. Men begreep: het hoort erbij. Zelfs de wetenschappelijke boeken – denk maar aan de oude Scheuchzer uit Zürich; die begint zijn natuurwetenschappelijke boeken met het scheppingsverhaal.

G. Ziet u een mogelijkheid voor de **psychologie** om hier iets aan te doen? Ik bedoel – je kunt niet het rad van de geschiedenis terugdraaien – dat is toch onmogelijk.

J. Dat is onmogelijk.

G. Maar, ik bedoel, aan de andere kant, u kunt, als psycholoog die dit inzicht heeft, toch niet de wereld de loop laten nemen die ze wil.

Enkeling als drager van het leven

J. Ja, wat betekent de stem van een enkeling? Het gaat om dingen, die blijkbaar zo moeilijk te begrijpen zijn, dat je het de mensen niet eens kunt vertellen. Het is verbazend hoe weinig mensen iets begrijpen van dit soort dingen. Ze denken er gewoon helemaal niet over na. Natuurlijk valt er heel veel over te zeggen, maar – nietwaar – het gaat om dingen die slechts een enkeling aangaan; voor de meeste mensen is het veel te saai. Het zou alleen maar populair zijn als ik zo'n verhaal tienduizenden mensen tegelijk met de paplepel zou kunnen ingieten, dan zou men namelijk zelf niets hoeven te doen. Maar dat je met jezelf moet beginnen, ja, dat kan toch niet. Nietwaar, je moet altijd iets hebben dat voor honderdduizenden mensen tegelijk deugt, voor mijn part voor een miljoen, maar niet voor een individueel mens, want die is niet interessant. De natuurwetenschap heeft ons er al te zeer van overtuigd, dat een mensenleven nietig is. En de geschiedenis van de jongste tijd heeft ons immers laten zien, dat een mensenleven niets waard is. En de enkeling is dermate overtuigd van zijn eigen nietigheid dat hij ook geen enkele moeite doet op de een of andere manier ergens toe te komen, om zich innerlijk op de een of andere manier te ontwikkelen. Het is gewoonweg hopeloos: een enkeling is niets. En dat is natuurlijk een verkeerde opvatting, dat de enkeling niets is. De enkeling is de drager van het leven bij uitstek. Ieder individu draagt het leven, en het leven wordt alleen maar door enkelingen gedragen. Leven op zich bestaat niet, er bestaat geen leven van miljoenen – dat is onzin, maar het is zo dat miljoenen individuen dragers van het leven zijn. En in ieder van hen is dit probleem een geheel. En dan wordt er gezegd: Ja, maar onze Heiri – dát is toch geen drager van het leven, nietwaar – dat wordt er gezegd! Men is banaal geworden, het ontbreekt de enkeling aan moed. Ja, nu wordt er weer gezegd: theologen zouden er vanzelfsprekend van overtuigd moeten zijn dat de individuele ziel het leven draagt, en van groot belang is. Tja, maar een theoloog vertelde mij laatst: ‘Het gaat om honderdduizenden, daar komt het op aan, als je iedereen afzonderlijk moet behandelen, dan komt er niets van terecht.’ Ik antwoordde hem: ‘Ja, maar hoe heeft het christendom zich dan oorspronkelijk van de wereld meester gemaakt? Dat ging toch steeds weer via de enkeling.’ Neem bijvoorbeeld het geval van een neurose: mensen met een neurose, die denken weliswaar ook zo, maar die moeten al gauw beter leren, omdat ze inzien dat er niets in henzelf verandert, als ze zichzelf niet serieus nemen. Maar zichzelf serieus nemen, dat deugt niet, vindt men, want dan wordt men een zonderling, iemand die zichzelf te

belangrijk vindt, nietwaar, etcetera. Overal stuit je op deze devaluatie van de menselijke ziel. Natuurlijk, als je zegt: ‘De’ menselijke ziel! Dan krijg je bijval, want dan gaat het om de anderen. Maar ikzelf, en wat ik zelf doe, dat telt niet mee! Als iemand het weet, dan telt het niet mee. En dan kun je met **psychologie** eigenlijk niets doen, je kunt alleen maar zeggen hoe het zit, en je daarmee impopulair maken.

G. Maar als we alles wat u zegt bij elkaar optelt, dan moeten we toch zeggen dat de tijd waarin we leven eigenlijk op een – ik zou haast kort samengevat zeggen: geweldige neurose afstevenen.

J. Ja, daar zitten we al een hele tijd middenin. Dat wordt grootscheeps gedemonstreerd door het ‘ijzeren gordijn’. Daarachter zitten miljoenen mensen die heel anders denken en ogenschijnlijk ook anders voelen dan wij. Mensen waarmee je helemaal geen contact kunt krijgen. Dat is de toestand van onze ziel: we hebben zoveel in onszelf, waarmee we het zelf niet eens kunnen zijn, dingen die we liever niet hebben, waar we liever niets van af willen weten. En dat is de toestand van Europa bijvoorbeeld, en van de hele wereld. Het westen heeft het over vrijheid en dat soort zaken, maar er zit geen greintje dringende hartstocht bij. Terwijl de Russische mens, die heeft tenminste nog een soort verlosserfantasie: het communisme is een wereldreligie. Wij kennen zoiets niet – omdat wij het nu eenmaal alleen met het verstand klaarspelen.

Religie en hogere macht

G. Mag ik nog een keer terugkomen op het begrip ‘het religieuze’ – juist in dit verband. ‘Religieus’ zou voor u datgene zijn dat u aangrijpt.

J. Ja, zonder meer. Religie betekent een soort relatie met het **numineuze**, met datgene wat mij aangrijpt. Maar, nietwaar, zoiets is heel impopulair! Men begrijpt er niets van, als je zoiets zegt, nietwaar, dat begrijpt dan geen mens. De mensen weten volstrekt niet dat ze gegrepen worden, omdat ze namelijk gegrepen worden door zaken waarop geen enkel religieus begrip past. Dus de één wordt gegrepen door sport, de ander is in de ban van een vrouw, en derde is bezeten door geld etc. En dat zijn natuurlijk geen religieuze factoren, maar het gegrepen zijn is dezelfde.

G. Dat is natuurlijk voor iemand, die ‘religieus’ in de gewone betekenis van het woord gebruikt, ook bijzonder moeilijk te begrijpen, want van het woord ‘religieus’ verwacht men immers ook een bepaalde waarde.

J. Ja, natuurlijk. Ja, maar de waarde is natuurlijk ook een feit – immers ons geld is zo en zoveel waard. En de vraag is alleen tot op welke hoogte men zijn ziel daaraan verkocht heeft. Dat wil zeggen, in hoeverre men daarvan ‘bezeten’ is. Of het gaat om een politiek idee, waarvan men ‘bezeten’ is, en waardoor men zich de dood in laat drijven. Maar het religieuze is een hogere vorm van begrijpen, namelijk dat men begrijpt dat men ondergeschikt is aan een hogere macht.

G. Maar juist in het geval dat u net vertelde, speelt het element van ‘zin’ toch eigenlijk helemaal geen rol meer: wat die man doet, is onzinnig – ik bedoel, het is bijvoorbeeld schadelijk voor zijn gezondheid, het is negatief voor zijn leven.

J. Ja.

G. Oorspronkelijk wilde ik er minimaal van uitgaan, dat een religieus fenomeen ook in de **psychologische** betekenis die u eraan geeft, het element 'zin' moet bevatten.

J. Ja, dat in ieder geval. Nietwaar, het leven van deze rationalistische expert is te eenzijdig, te armzalig, en het heeft daarom geen eigenlijke zin. Daarom kan hij – op elk moment van zijn leven – worden overvallen door twijfel: wat heeft mijn leven eigenlijk voor zin, want ik preek altijd over dezelfde zaken etc. En dan kan een neurose optreden – omdat hij dan aan de rechtvaardiging van zijn bestaan twijfelt, omdat namelijk zijn leven hem geen wezenlijke zin schenkt. Nietwaar, we hebben algemenere voorstellingen nodig, opdat ons leven zinvol wordt. Ik zal u een voorbeeld geven. Ik ben bij de Pueblo's in het zuiden van de Verenigde Staten geweest, dus Nieuw-Mexico en Arizona, en daar zei de oude *chief* van de religieuze ceremonieën tegen me: 'Wij zijn immers de zonen van de zon, namelijk van de zonnegod. De zon is onze vader. En wij helpen de zon dagelijks door zijn tocht langs de hemel, helpen bij het opgaan, en bij het langs de hemel gaan! En nu worden we door de Amerikanen gestoord bij de uitoefening van onze religie, en ze willen ons bekeren. Ik kan zeggen – zo zei hij – dat de zon tien jaar lang niet meer zal opgaan, omdat de Amerikanen ons steeds weer storen.' Denk u zich dat eens in: dit zelfbewustzijn. Hun leven is door en door zinvol, want zij zijn de zonen van de vader, en zorgen ervoor dat de zon niet alleen voor hen, de Pueblo's, opgaat, maar ook voor de Amerikanen en voor de hele wereld. Zij zijn degenen die daarvoor verantwoordelijk zijn, en die door hun ceremonieën dit natuurproces in leven houden. Als niemand meer de vader helpt, dan zal hij ook niet meer opgaan. Nietwaar, dat geeft die mensen een geweldige waardigheid. Tja, we kunnen dat natuurlijk mooi laten zien met dit voorbeeld van deze Indianen of van andere soortgelijke mensen, maar bij ons lukt dat niet, want wij zijn deze begripscategorie eigenlijk kwijt geraakt. Ik heb vaak het volgende experiment gedaan, dat ik iemand vroeg of hij zich door de offerdood van Christus verlost voelde. In wezen begrijpt men daar dan niets van. Ja, misschien is men ingenieur of iets dergelijks, maar over dit soort zaken heeft men nog nooit nagedacht, hoewel men wel naar de kerk gaat. Maar dat heeft zijn leven niet geraakt.

G. Daaruit vloeit nog een laatste vraag voort, die me eigenlijk al een tijdje op de lippen brandt, een misschien wat al te nieuwsgierige vraag, namelijk: als u nu over religieus, over religie, spreekt, bedoelt u dan altijd een intrapsychische realiteit, iets wat in wezen bijvoorbeeld een theoloog niets aangaat, soms? Bijvoorbeeld als een theoloog over God spreekt, dan heeft hij het over iets heel anders. U spreekt eerder over de organen van de ziel, waarin God, zo u wilt, ontvangen wordt, en verder doorgegeven kan worden. Dan volgt hieruit een vraag, die u misschien niet als psycholoog kan beantwoorden, maar als mens. Geloof u aan een transpsychische realiteit?

J. Zou u...

G. Excuseert u me als ik mijn vraag misschien iets minder indiscreet formuleert: als u als agnosticus, als u als – laten we het wat meer populair formuleren – als atheïst begonnen was in uw studententijd, zou u dan agnosticus, atheïst gebleven zijn, of was u op grond van uw ervaringen als psycholoog gedwongen te geloven?

'Het feit van het overweldigende'

J. Dat schijnt een heel brandende vraag te zijn, de BBC heeft me er ook naar gevraagd: of ik in God geloof. Deze vraag overviel me wat, en ik heb toen gezegd: ‘Het is voor mij niet nodig in God te geloven, ik weet het’- en pas achteraf was ik zelf verbaasd dat ik dat had geantwoord. Maar het is inderdaad zo: ik ben door al die fases heengegaan, maar ik heb steeds meer ingezien, dat we en hoezeer we afhankelijk zijn van onbewuste uitgangspunten, dat we en hoezeer we bezeten zijn van bepaalde dingen. En toen heb ik tot mezelf gezegd: steeds als een mens de naam van God gebruikt, of bijvoorbeeld op overweldigende wijze door iets gegrepen wordt, dan is dat het fenomeen ‘God’. Zolang ikzelf iets wil, en zolang ik kan willen en kan uitvoeren wat ik wil, dan ben ikzelf de hoogste instantie binnen het psychische gebeuren. Maar als het ik dat niet langer kan, en als iets anders voor mij in de plaats komt: dat is God.

G. Maar hoe is dat in **psychologische** zin?

J. Ja, dan komt de vraag van de mogelijkheden die we hebben naar voren, van onze kennismogelijkheden. Nietwaar, ik ben immers slechts een mens – en ik kan daarom geen God poneren. Ik durf deze hypothese, deze metafysische hypostase, niet te stellen. Dat zou eigenmachtig zijn. Ik zou immers arrogant zijn als ik me zou aanmatigen dat, omdat ik zoiets denk, dat dan ook zo is. Daar moet ik me voor hoeden. Ik weet echter, dat ik zo zou spreken, dat wil zeggen ik zou het zo zien en me zo uitdrukken. En dan moet ik heel precies aangeven, wat ik daarmee bedoel, namelijk: dat ik geconfronteerd wordt met het feit van het overweldigende. Waar deze overweldiging vandaan komt, dat weet ik niet, ik kan alleen maar zeggen, het is op de een of andere manier tot me gekomen via het onbewuste. Ik word vanuit het onbewuste overspoeld door een emotie. Of ik heb een geweldig indrukwekkende droom, die me wellicht nog de dag daarna nog deprimeert of die juist opwekkend is. En dat is dan sterker dan ikzelf, ik heb dat zelf niet gemaakt, het komt niet overeen met mijn wil, maar het is een gebeuren dat zich aan mij heeft opgedrongen, en waar ik ondergeschikt aan ben. En dat hebben mensen altijd weer God genoemd. Neem bijvoorbeeld primitieve mensen, zoals de Elgonyi - die ik bezocht heb - dat destijds nog waren: ‘s ochtends, als de zon opging, spuugden ze hun ziel in hun handen, ze bleezen erop, en hielden dan hun handen omhoog naar de zon. Ik concludeerde: Aha, zij hebben een zonnegod. Maar toen ik op de zon wees, en zei: ‘Ach, dat is jullie God’, toen lachten ze zich allemaal gek, en ik voelde me erg dom, en heb toen ongeveer drie weken nodig gehad voordat ik op het idee kwam dat deze zon inderdaad niet God voor ze is, maar dat het om het moment van de zonsopgang gaat, om de Kairos: op dat moment verheffen ze hun handen, en bieden hun ziel, hun zielensubstantie, de adem en het speeksel, aan de zon aan. Ze vereren dit moment: dat is God.

G. Waarmee we weer terug zouden zijn bij de **psychologie**.

J. Ja, ik bedoel, en kan ook niet meer zeggen dan dat: als iemand gevoel heeft voor het **numineuze**, en hij door iets werkelijk overweldigd is, dat zal hij dat begrijpen. Nietwaar, ik kan het toch beslist niet wagen om aan te nemen dat de voorstellingen die hieruit eventueel voortvloeien, dat dat nu de juiste voorstellingen van God zijn, en dat ik op grond daarvan kan beweren dat hij zus of zo is, of dat hij alleen maar dit en dat kan.

G. Zo heb ik het eigenlijk ook niet bedoeld, dat kunnen we immers aan de theoloog overlaten. Het gaat alleen om het feit: is de realiteit, die bijvoorbeeld iemand vanuit het onbewuste, via iets onbewusts, kan overvallen, is dat een realiteit aan gene zijde van het psychische? Is dat een realiteit die voor u bestaat?

J. Ja, ik ervaar dat alleen in het psychische. Alle ervaringen van mij kunnen alleen binnen het psychische plaatsvinden, want dat is mijn orgaan waarmee ik überhaupt iets waarneem. De hele wereld, de materie, de psychische beelden etc, die ervaar ik eenvoudigweg in het psychische milieu. En ik kom zelf nooit boven dit milieu uit. Ja, de theologen zeggen: alleen in het geloof kun je je daarboven verheffen, maar er is geen enkele grond voor zo'n bewering. Zoiets kun je alleen maar geloven, maar ik kan dat niet geloven. Alles wat dergelijke mensen tegen mij zeggen, is nu eenmaal in het psychische inbegrepen. Ik beleef dat binnen het psychische. Ik zal natuurlijk nooit zeggen: God is het psychische – ja, maar daar begint het raadsel. Daar weet ik het niet meer. Daar gebeurt iets met me. En dat is een soort zienswijze, die mogelijk is voor moderne mensen.

G. Ik dank u voor uw vertrouwen, professor.

J. Ja bitte, bitte.

Vertaling: Pety de Vries. De tussenkopjes zijn door vertaler toegevoegd. Het (Duitse) transcript van dit interview, plus een paar geluidsfragmenten, is o.a. te vinden op de site van de Keulse Jung vereniging, *C.G. Jung Gesellschaft Köln e.V.*. Website: <http://www.cgjung.org/download.htm>.

Postscriptum: Jung: vertaald of onvertaald?

Voordat het tot publicatie van voorgaand interview met C.G. Jung - vermoedelijk één van de laatste die hij gegeven heeft – in dit jaarboek kwam, hebben Johan Reijmerink en ik eind vorig jaar overlegd in welke vorm het gegoten zou worden. Ik zelf was voor een Nederlandse vertaling, het leek Johan daarentegen – en terecht! – juist zo mooi om Jung, in ons jubileumjaar, in zijn eigen taal als het ware tot de IVAP-leden te laten spreken. Daar viel ook veel voor te zeggen. Uiteindelijk heb ik – als initiatiefnemer – toch gekozen voor een vertaling, en dat niet alleen omdat ik het vertalen van Jung altijd zo vreselijk graag gedaan heb. Gezien het feit dat we ons als Jung Vereniging juist ook tot de jongere generatie moeten richten heb ik mijn vrienden met volwassen kinderen, mijn eigen kinderen, jonge collega's (met een ruime intellectuele belangstelling) op het ministerie waar ik werk, gevraagd of zij, die jongeren dus, een dergelijk stuk in het Duits zouden lezen. Het antwoord was zonder uitzondering negatief. Teleurstellend, zeker, eigenlijk zou een Nederlander op zijn minst de talen van de ons omringende landen zonder meer moeten beheersen. Maar: 'die Wirklichkeit, die ist nicht so!'. Ikzelf lees Jung nog altijd het liefst in het Duits, dat is het mooiste, maar dat vraagt ook een vrij intensieve training. Jung is sowieso voor degene die er voor het eerst mee kennismaakt niet eenvoudig te begrijpen. Jung in het Duits is voor een jonge Nederlander dan nog een extra hindernis.

Het feit dat Jung niet meer in het Duits wordt gelezen hier ten lande werd dit voorjaar bevestigd door een wat onverwachte ervaring. Van kind af aan ben ik altijd een enthousiast bezoeker van de openbare bibliotheek in Rotterdam geweest. Aan die bibliotheek heb ik in feite ook mijn kennis van Jung te danken. Geïnteresseerd in Jung was ik vanaf mijn 14 e, toen mijn toenmalige geschiedenisleraar op de HBS, Jan Mulder, ons een schitterend verhaal vertelde over Freud en Jung. Dat kon wel eens wat zijn, dacht ik toen. Maar pas rond mijn twintigste ging ik Jung zelf echt goed lezen. De bibliotheek had het nodige in voorraad, en vooral de *Erinnerungen* werd mijn favoriet. Elk jaar herlas ik het. We moesten het, met ons jonge gezin, wat zuinig aan doen, en van ons huishoudbudget kon ik beslist niet zo'n kostbaar

boek in het Duits kopen. Want het moest wel om het origineel gaan, vond ik. De bibliotheek had nog een paar boeken van Jung in de originele versies in voorraad, en mijn geluk kon niet op toen zo'n zes jaar later daar besloten werd over te gaan tot de aanschaf van de *Gesammelte Werke*, en ook van de *Briefe*. Die boeken werden voor mij de basis van mijn kennis van Jung, wat er uiteindelijk toe leidde dat ik rond mijn dertigste behoorlijk voorbereid was op mijn taak als redacteur/vertaler van het werk van Jung voor uitgeverij Lemniscaat. Zonder onze bibliotheek en haar ruimhartig aanschafbeleid was me dat beslist niet gelukt.

Nu het treurige slot van dit verhaal. Tegenwoordig ben ik in de gelukkige omstandigheid dat ik de boeken die ik nodig heb zelf kan kopen. De bibliotheek verdween dus wat mijn werk betreft naar de achtergrond. Toch ging ik nog vaak, voor de gezelligheid, met mijn man mee, die daar vrijwel maandelijks een stapel muziekboeken haalde. Ik kon dan vaak niet de verleiding weerstaan ook een paar boeken mee te nemen, vrijwel altijd in de oorspronkelijke taal. De bibliotheek bleef een bron van interessante kennis. Tijdens de, langdurige, ziekte van mijn man kwam het daar niet meer van. Toen ik, na zijn overlijden, als een van de eerste dingen die ik weer oppakte, een gang naar de bibliotheek maakte, verheugde ik me er toch op straks weer met een paar verrassingen thuis te komen. Weer een lichtpuntje in het leven. Maar het mocht niet zo zijn. De bibliotheek bleek zich, in de twee, drie jaar dat ik afwezig was, nu definitief gericht te hebben op het populariseren. Van de boeken met meer inhoud waren er eigenlijk hoofdzakelijk vertalingen, de nieuwste Amerikaanse romans, door mij genoteerd uit *The New Yorker* of onze Nederlandse kranten waren er niet, en **Jungs** *Gesammelte Werke* waren in geen velden of wegen te bekennen. Wat er nog wel stond, waren mijn Nederlandse vertalingen, onder meer van het *Verzameld Werk*.

Thuisgekomen raadpleegde ik de site van de bibliotheek. Op dat gebied had men flinke technische vorderingen geboekt. Vanachter mijn bureau thuis kon ik nu de hele catalogus raadplegen, kon zelfs zien welke boeken uitgeleend waren, kon ook, elektronisch, geleende boeken verlengen. Maar inhoudelijk bleek het nog erger dan ik dacht. Niet alleen stonden de *Gesammelte Werke* niet meer in de open kasten, maar ze wáren er ook gewoon niet meer. Alles wat er aan oorspronkelijke uitgaven bestond, was kennelijk de deur uitgedaan. Hetzelfde gold voor het werk van Freud. 'Nou ja, dan heb ik in ieder geval – voorlopig althans - een belangrijk deel van het werk van Jung voor de Nederlandse cultuur toegankelijk gemaakt', troostte ik mezelf. Maar daarna kwam ik tot de paradoxale conclusie: ik heb Jung kunnen vertalen dankzij het feit dat de bibliotheek de originele Duitse uitgaven van Jung ter beschikking had. In deze tijd staan er alleen nog maar mijn eigen vertalingen (plus nog een handjevol van een paar anderen). In deze tijd was ik dus volstrekt niet in de gelegenheid geweest mijn kennis van **Jungs** werk (onder dezelfde omstandigheden als destijds) op een zodanig peil te brengen dat ik vertaler daarvan kon worden, dus dan hadden die vertalingen van mij er ook nooit gestaan.

Naderhand ben ik nog met mijn kleinzoon van drie naar de bibliotheek teruggeweest. Dat was leuk! Voor hem was de bibliotheek, doelbewust, veranderd van de tempel der kennis waar je hooguit tegen elkaar mocht fluisteren – de bibliotheek uit mijn jeugd - , in een speeltuin. We hebben er een aangenaam uurtje doorgebracht, en gaan vast weer terug, maar niet voor de boeken.

Terugkijkend schiet me echter nog een detail te binnen, dat de handelwijze van de bibliotheek misschien wat begrijpelijker maakt. Die *Erinnerungen*, die ik elk jaar leende, die werden verder door niemand geleend. Dat heb ik moeten constateren toen ik toen ik de autobiografie weer eens voor de zoveelste keer in huis had. Ik keek eens goed naar de strip

voarin waarop – met datum en al – aangetekend werd of alle illustraties (het fotomateriaal, zoals dat destijds werd verwerkt: op aparte, glanzende vellen) na teruggave nog wel in het boek zaten. Voor elk jaar stond er één paraaf, ik leende zelf het boek elk jaar, zeven, acht jaar lang, dus de conclusie lag voor de hand: ook toen werd Jung, door de bibliotheekbezoekers althans, nauwelijks in het Duits gelezen. Misschien is het wel door mijn vasthoudend leengedrag geweest, dat de bibliotheek de indruk heeft gekregen dat er toch een redelijke belangstelling in Rotterdam voor het werk in het Duits moest zijn, en misschien heeft men pas daarna besloten de *Gesammelte Werke* aan te schaffen. Dat is natuurlijk een interessant idee. Maar het blijft treurig dat de huidige bibliotheek niet meer de noodzaak ziet om te fungeren als een behoeder van cultuur en kennis, en dat niet alleen op het gebied van Jung.

Hoe dan ook, voorgaand verhaal heeft mij gesterkt in het idee dat het interview toch maar vertaald moest worden. Dat heb ik dus weer met heel veel plezier gedaan. En voor degenen onder ons die het origineel willen lezen (natuurlijk erg aan te raden!) is er die Duitse website (zie voetnoot bij het interview), waar dus ook een paar gesproken fragmenten te vinden zijn. Het is dan toch weer schitterend om **Jungs** trefzekere, Zwitserse Duits te horen, te horen hoe hij, als 85-jarige, zoekt naar de beste formulering, hoe hij zit te grinniken als Gerster hem zo'n vraag stelt waarop het antwoord minstens de lengte van een artikel zou moeten beslaan om een beetje uit te leggen waar het om gaat. Dat is natuurlijk de oude meester op zijn best.